

ภูมิปัญญาท้องถิ่นการใช้ประโยชน์ต้นจากในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา*

LOCAL WISDOM OF NIPA PALM UTILIZATION IN CHACHOENGSAO PROVINCE

บุญยอด ศรีรัตนสรณ์

Boonyod Sriratanasarana

วงศ์เดือน ไม้สนธิ์

Wongduan Maison

มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์

Rajabhat Rajanagarindra University, Thailand

E-mail: bsriratasarana@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการใช้ประโยชน์ต้นจาก ดำเนินการวิจัยโดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ต้นจากโดยตรง จำนวน 15 คน ผลการวิจัยพบว่า ปัจจุบันในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรามีการใช้ประโยชน์ต้นจาก แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) ประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัว ได้แก่ การนำใบจากมาทำตับจากเพื่อบริโภคและห่อขนมจาก นำยอดจากสดมาใช้ห่อข้าวต้มมัด นำยอดจากแห้งมาใช้ทำมวนยาสูบ นำผลจากอ่อนมาทำขนมหวาน และ 2) ใช้ประโยชน์ในระดับครัวเรือน ได้แก่ ดอกจากอ่อนใช้ทำอาหาร ก้าน ใบจากใช้ทำไม้กวาด ก้านดอกจากทำเสื่อแฉ่งหรือไม้เกาหลัง ผลจากอ่อนใช้ทำอาหาร เปลือกผลจากใช้ทำปุ๋ยหรือเชื้อเพลิง เนื่องจากทุกส่วนของต้นจากสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้หลากหลายทั้งของกินและของใช้ อีกทั้งต้นจากสามารถแพร่พันธุ์ได้เองโดยธรรมชาติ ไม่ต้องปลูกเพิ่ม ทำให้การประกอบอาชีพของคนทำจากไม่ต้องลงทุน มีแต่แรงงาน ทั้งนี้ด้วยบริบทของพื้นที่และสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้ปัจจุบัน พื้นที่ป่าจากในจังหวัดฉะเชิงเทราเริ่มลดลงเรื่อย ๆ เนื่องจากมีกลุ่มนายทุนมาซื้อพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ คงเหลือไว้แต่เฉพาะตามแนวลำคลองสาขา ซึ่งบางครั้งมักถูกทำลายด้วยการขุดลอก คู คลอง รวมทั้งกลุ่มคนที่นำต้นจากมาใช้ประโยชน์ มีแนวโน้มลดลง คงเหลือไว้แต่เพียงคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่ยังมองเห็นคุณค่าและนำต้นจากมาใช้ให้เกิดประโยชน์เพื่อสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัว

* Received 25 August 2022; Revised 17 March 2023; Accepted 23 March 2023

คำสำคัญ: การใช้ประโยชน์ต้นจาก, ภูมิปัญญาท้องถิ่น, จังหวัดฉะเชิงเทรา

ABSTRACT

This research aimed to study the community's local wisdom of Nipa palm utilization. This qualitative research was conducted to collect the data from the primary key informants, 15 Nipa palm utilizers. The results of this research showed that: currently, there were two types of Nipa palm utilization in Chachoengsao: 1) earning a living for their own family, for instance, making strips of Nipa palm leaves as the roof material for thatched houses, and using Nipa palm leaves for wrapping Khanom Jak sweets, young nipa palm leaves used for wrapping Khao Tom Mad (Bananas with Sticky Rice), dried young leaves of Nipa palms used for wrapping tobacco for smoking, young nipa palm fruits used for making dessert, and 2) utilization in the household, for examples, young shoots of Nipa palms used for cooking, leaf stalks of Nipa palms used for making brooms, the stems of Nipa palm flowers used for making whips to chase insects or back scratchers, the young nipa palm fruits used for cooking, and the shells of nipa palm fruits used for making fertilizers or fuels. All parts of nipa palms can be used for utilization and consumption, and they can grow and expand by themselves naturally; there is no need to grow more. Therefore, no investment is needed, except for the workforce to make a living from Nipa palms utilization. However, due to the area context and social change, the number of Nipa palm forests in Chachoengsao has continually decreased, as some investors have bought those areas for economic benefits. Only the Nipa palm forests, along the canals, are still left but sometimes destroyed by digging canals. Moreover, the number of people who use Nipa palms for utilization has gradually declined, so only a small group of people have recognized the values and benefits of Nipa palm utilization to earn a living for their families.

Keywords: Nipa Palm Utilization, Local wisdom, Chachoengsao Province

บทนำ

ต้นจากพบขึ้นอยู่ตามริมลำน้ำจืดและน้ำกร่อยที่มีน้ำเค็มขึ้นถึงและตามที่ดินตะกอนที่ลุ่มริมฝั่งและป่าชายเลน โดยเฉพาะบริเวณใกล้ปากแม่น้ำสายต่าง ๆ ต้นจากสามารถพบได้ทั่วไปในเอเชียใต้ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มักจะขึ้นเป็นดงขนาดใหญ่ เรียกว่า “ป่าจาก

หรือดงจาก” ต้นจากสามารถเติบโตได้ดีในดินโคลนตามป่าชายเลน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า จังหวัดชายทะเลบางแห่งไม่มีต้นจากเกิดขึ้นเลย ต้นจากคงเป็นต้นไม้ที่ชอบน้ำกร่อยหรือน้ำที่มีลักษณะ “กึ่งจืด กึ่งเค็ม” จะไม่พบต้นจากอยู่ชายทะเลหรือบริเวณน้ำจืด แต่จะพบบริเวณที่มีน้ำทะเลขึ้นถึงและมีน้ำจืดไหลผ่านเท่านั้น ต้นจากมีลักษณะที่แตกต่างจากพืชวงศ์ปาล์มอื่น ๆ หลายอย่าง เช่น ลักษณะของช่อดอกและลำต้น จนต้องจัดอยู่ในวงศ์ย่อยของตัวเองแยกต่างหาก ต้นจากมีลำต้นอยู่ใต้ดินเป็นกลุ่มกอ เรียกว่า “หินจาก” มีใบแทงขึ้นมาเป็นกอ ใบเป็นใบประกอบขนาดใหญ่ มีใบย่อยเรียงคล้ายขนนก ส่วนที่มองเห็นของต้นจาก คือ ส่วนใบและช่อดอกเท่านั้น โดยที่โคนใบมีกะเปาะอากาศช่วยพยุงให้ใบชูขึ้นเหมือนชูชีพ แต่แม้ว่าลำต้นของจากจะอยู่ใต้ดิน แต่ใบที่โผล่ขึ้นมาขึ้นอาจชูขึ้นไปสูงได้ถึง 9 เมตร โดยไม่มีส่วนของลำต้นให้เห็นเลย ดอกแต่ละดอกเป็นดอกเพศเดียว แต่ในช่อดอกหนึ่งนั้นจะมีทั้งดอกตัวผู้และดอกตัวเมีย ดอกเป็นลักษณะช่อกลม ดอกตัวเมียอยู่ที่ปลายช่อ ตัวผู้อยู่ตรงโคนช่อดอก ดอกมีสีเหลืองสด ช่อดอกที่แทงออกมา เรียกว่า “นกจาก” เป็นวงแหวนออกมาระหว่างกาบใบที่อยู่ใต้ดิน หรือเรียกว่า “พอนจาก” ส่วนผลนั้นมีเปลือกแข็ง เปลือกสีน้ำตาลเข้มเบียดรวมกันเป็นกระจุก เรียกว่า “ทะลายหรือโหม่งจาก” ข้างในมีเนื้อเมล็ดสีขาว มีปริมาณเนื้อไม่มากนัก ต้นจากสามารถแพร่พันธุ์ไปได้ไกล ๆ เมื่อสุกเต็มที่ก็จะรากงอกตั้งแต่ผลยังติดอยู่กับทะลายและจะแยกจากกลุ่มหลักร่วงจากทะลายลอยตามน้ำไปติดตามตลิ่งหรือหาดชายเลน บางครั้งก็แตกหน่อขณะยังลอยน้ำเติบโตเป็นต้นใหม่ได้ ส่วนต้นจากเองก็สามารถขยายพันธุ์โดยการแตกหน่อจากกอหนึ่งเป็นอีกกอหนึ่ง ลำต้นของต้นจากนั้นอยู่ใต้ดิน โดยจะแตกหน่อใหม่ออกไปเรื่อย ๆ ในลักษณะพืคูด คือ จากหนึ่งต้นก็จะแตกออกเป็นสองต้น จากนั้นก็จะกลายเป็นสี่ แปด สิบ หก สามสิบสองต้น ไปเรื่อย ๆ ตามลำดับ ต้นจากจะออกลูกเมื่ออายุประมาณ 4 - 5 ปี และสามารถปาดวง หรือเรียกว่า "ปาดตาล" เพื่อนำน้ำหวานมาทำเป็นน้ำตาลจาก ซึ่งให้ผลผลิตได้ดีเมื่ออายุประมาณ 6 - 7 ปี (สุรินทร์ สุวรรณรัตน์, 2558)

“จาก” เป็นพืชในวงศ์เดียวกับ “ชิด” ซึ่งมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน และยังมีความหมายที่สัมพันธ์กัน จึงมักจะมีคำความเข้าใจสับสนว่า “จาก” กับ “ชิด” เป็นพืชชนิดเดียวกัน โดยเรียกกันว่า “จาก” และเรียกลูกว่า “ชิด” ดังมี คำกลอนในนิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่ กล่าวไว้ดังนี้ “ในลำคลองสองฟากล้วนจากปลูก ทะลายลูกดอกจากขึ้นฝากแฝง ต้นจากลูกชิดนั้นติดแพง เขาช่างแปลงชื่อลูกเรียกลูกชิดฯ”

นอกจากนี้ “ต้นจาก” ยังเป็นพรรณไม้ที่ปรากฏใน “กาพย์เห่เรือ” ในสมัยรัชกาลที่ 2 อีกด้วย ดังนี้ “ผลจากเจ้าลอยแก้วบอกความแล้วจากจำเป็น จากช้ำน้ำตากระเด็น เป็นทุกข์ท่าหน้าवलแตงฯ” (สุรินทร์ สุวรรณรัตน์, 2558)

ในหนังสือ "พรรณพฤกษา" ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) กล่าวไว้ดังนี้ “ต้นคลุ้มกะกักกเถา มันขึ้นปกพัน ไรดแดงแฝงโมกมัน กอจากบันตันกรักชี กอไผ่ฤษีสุข ล้วนกอบุกต้นพงฟ้า”

อนึ่ง ในสำนวนไทย คำว่า “ร้อนตับแตก” ซึ่งเป็นคำโบราณที่มาจากวิถีชีวิตคนไทย นำไปใช้เปรียบเทียบกับอากาศร้อนจัด เนื่องจากสมัยก่อนคนไทยใช้ “ตับจาก” มุงหลังคา เมื่อเวลาตับจากเหล่านี้โดนความร้อนแผดเผาไปที่ใบจากที่ถูกเย็บเรียงติด ๆ กัน มันจะเกิดอาการกรอบและม้วนตัวหรือโก่งตัวเปียดกันระหว่างใบในตับ ทำให้เกิดเสียงดัง “เปรี้ยะ ๆ” จนสามารถได้ยินคนโบราณจึงเรียกอาการนี้ว่า “ร้อนจนตับแตก” หมายถึง “อากาศและแดดร้อนมากจนตับจากแตก” ดังนั้น คนโบราณจึงเอามาเป็นตัววัดว่า ถ้าวันไหนได้ยินหรือรู้สึกตับที่มุงหลังคาบ้านแตกดังเปรี้ยะเมื่อไร วันนั้นจะถือว่า อากาศร้อนสุด ๆ

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของ “ต้นจาก” ที่เป็นพืชที่อยู่คู่กับคนไทยมาช้านาน ถึงแม้ว่าในปัจจุบันการใช้ประโยชน์ต้นจากในชีวิตประจำวันจะพบเห็นได้น้อย แต่ในอดีตต้นจากมีประโยชน์ที่สามารถนำมาใช้ได้มากมายทั้งของกินและของใช้ (นริศ แก้วสินวล, 2539)

อนึ่ง จากข้อมูลจากภาพถ่ายดาวเทียมในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราพบว่า ในพื้นที่อำเภอบางคล้า ซึ่งมีความยาวของแม่น้ำบางปะกงประมาณ 40 กิโลเมตร มีป่าจากขึ้นอยู่ริมฝั่งประมาณ 14 กิโลเมตร โดยมีความหนาแน่นของป่าจากมากที่สุด 9.39 ไร่ ความหนาแน่นปานกลาง 20.70 ไร่ และความหนาแน่นน้อย 25.43 ไร่ ในพื้นที่อำเภอมะขาม ซึ่งมีความยาวของแม่น้ำบางปะกงไหลผ่านประมาณ 18 กิโลเมตร มีป่าจากขึ้นอยู่ริมฝั่งประมาณ 15 กิโลเมตร โดยมีความหนาแน่นของป่าจากมากที่สุด 14.43 ไร่ ความหนาแน่นปานกลาง 18.11 ไร่ และความหนาแน่นน้อย 24.64 ไร่ ในพื้นที่อำเภอบ้านโพธิ์ ซึ่งมีความยาวของแม่น้ำบางปะกงประมาณ 28 กิโลเมตร มีป่าจากขึ้นอยู่ริมฝั่ง ประมาณ 19 กิโลเมตร โดยมีความหนาแน่นของป่าจาก มากที่สุด 28.70 ไร่ ความหนาแน่นปานกลาง 29.70 ไร่ และความหนาแน่นน้อย 22.53 ไร่ และในพื้นที่อำเภอบางปะกง ซึ่งเป็นพื้นที่ติดทะเลอ่าวไทย มีความยาวของแม่น้ำบางปะกงประมาณ 28 กิโลเมตร มีป่าจากขึ้นอยู่ริมฝั่ง ประมาณ 19 กิโลเมตร โดยไม่พบป่าจากที่มีความหนาแน่นมาก พบแต่ป่าจากที่มีความหนาแน่นปานกลาง 6.38 ไร่ และความหนาแน่นน้อย 5.85 ไร่ ทั้งนี้หากมองในภาพรวมทั้ง 4 อำเภอที่แม่น้ำบางปะกงไหลผ่าน พบว่าพื้นที่อำเภอบ้านโพธิ์มีความหนาแน่นของป่าจากมากที่สุด 80.94 ไร่ และในพื้นที่อำเภอบางปะกงพบความหนาแน่นของป่าจากน้อยที่สุด 12.23 ไร่ (Pitchayasinee Ariyatanakatawong et al., 2017)

ในป่าจากจะมีพรรณไม้ชายเลนอื่น ๆ ขึ้นแทรก เช่น แสม ลำพู อยู่ในชั้นนอก ส่วนชั้นในจะมีตะบูนพังกาหัวส้ม (คลักหรือขลักหรือประสัก) ปอทะเล เหงือกปลาหมอ ลูย รังกะแต และอื่น ๆ ส่วนแนวชายฝั่งที่เป็นฝั่งดินพัง เดิมก็จะมีพรรณไม้ชายเลนเช่นเดียวกันแต่ก็จะถูกน้ำกัดเซาะ พังทลายลงน้ำไปหมดพร้อมกับดินชายฝั่ง เมื่อเวลาผ่านไปจึงดูราวกับไม่มีพรรณไม้ชายฝั่ง เหมือนฝั่งตรงกันข้าม เรียกชายฝั่งที่มีดินยื่นออกไป และฝั่งที่พังทลายนี้ว่า ฝั่งแหลมและฝั่งคูก ดังนั้นที่ดินที่มีป่าจากจะมีเนื้อที่ดินที่ยื่นออกมาในแม่น้ำรวมทั้งการตัดจาก

มาเย็บตับจากเป็นรายได้ปีละหนึ่งครั้ง นับเป็นสิ่งดึงดูดใจที่คนมักจะเลือกซื้อที่ดินที่มีป่าจากเป็นของแถม บ้านที่มีป่าจากแต่ไม่ทำจาก ก็จะทำให้คนมาเหมามาตัดจากคิดราคากันเป็นปี ๆ คนที่มาเหมามาตัดจากมักเป็นชาประจำต่อเนื่องกันมายาวนาน ต้นจากเป็นพรรณไม้ชายเลนที่ใช้ประโยชน์ได้ในทุก ๆ ส่วนเหมือนมะพร้าว ไม้ และกล้าย ทั้งยังมีคุณค่ากับระบบนิเวศวิทยาและวิถีชีวิตของคนริมแม่น้ำ รวมถึงชาวชนบททั่ว ๆ ไปเป็นอย่างยิ่ง (อมร ต้นสุตะพานิช, 2554)

ด้วยบริบทของพื้นที่และสภาพสังคมของจังหวัดฉะเชิงเทราที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้พื้นที่ป่าจากในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราเริ่มลดจำนวนลงเรื่อย ๆ โดยเฉพาะป่าจากที่มีลักษณะเป็นแปลงขนาดใหญ่ เนื่องจากมีกลุ่มนายทุนมาซื้อที่ดินเพื่อใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น ทำบ่อเลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา ที่พักอาศัย และอื่น ๆ เป็นต้น คงเหลือไว้แต่เฉพาะตามแนวลำคลองสาขา ซึ่งบางครั้งมักถูกทำลายด้วยการขุดลอก คู คลอง รวมทั้งกลุ่มคนที่นำต้นจากมาใช้ให้เกิดประโยชน์ มีแนวโน้มลดลงหรืออยู่ในวงจำกัด ขณะเดียวกัน เยาวชนรุ่นหลังไม่สนใจที่จะสืบสานการใช้ประโยชน์ต้นจากต่อกันจากรุ่นบรรพบุรุษ คงเหลือไว้แต่เพียงคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่ยังมองเห็นคุณค่าและนำต้นจากมาใช้ให้เกิดประโยชน์เพื่อสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัว

จากข้อความที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น คณะผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเชิงลึกเพื่อให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของต้นจากที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา

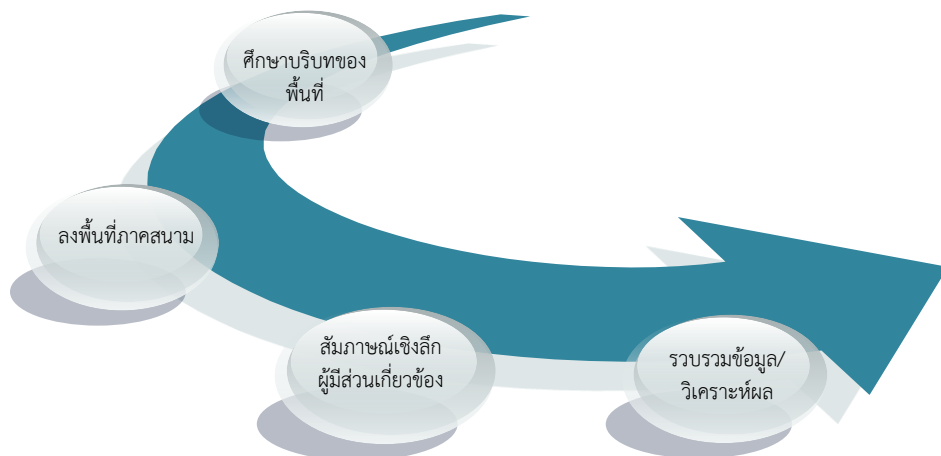
วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทของพื้นที่และวิถีชีวิตของชุมชนระหว่างคนลุ่มน้ำบางปะกงกับป่าจากในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา
2. เพื่อศึกษาและรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการใช้ประโยชน์ต้นจากในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งใช้การวิจัยฐานชุมชน (Community based research) เป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อรวบรวมเรื่องราว ร้อยเรียงเรื่องเล่าเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ “ต้นจาก” ในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ผู้ใช้ประโยชน์ต้นจากโดยตรง ใช้การคัดเลือกแบบเจาะจงตามวัตถุประสงค์การวิจัย จำนวน 15 คน (ปราชญ์ชาวบ้าน 1 คน และผู้ใช้ประโยชน์จากต้นจาก 14 คน) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพในการปฏิบัติงานภาคสนาม หลังจากนั้นคณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์ โดยวิธีการถอดคำสัมภาษณ์ แล้วนำมาบันทึกเป็นข้อความ จำแนกเป็นประเด็น และเรียบเรียงเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นทำการวิเคราะห์คำให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis technique) ประกอบบริบท

และสังเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์แล้วนำเสนออย่างเป็นระบบเพื่อเขียนเชื่อมโยงข้อมูลที่ได้จากการศึกษาให้เห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยแบ่งการวิจัยออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาบริบทของพื้นที่และวิถีชีวิตของชุมชนระหว่างคนลุ่มน้ำบางปะกงกับป่าจาก และขั้นตอนที่ 2 ศึกษา รวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการใช้ประโยชน์ต้นจากในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยมีแผนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ภาพที่ 1 แนวทางการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผลการวิจัย

“ต้นจาก” เป็นพืชที่อยู่คู่กับคนไทยมาช้านาน ถึงแม้ว่าในปัจจุบันการใช้ประโยชน์ต้นจากในชีวิตประจำวันจะพบเห็นได้น้อย แต่ในอดีตต้นจากมีประโยชน์ที่สามารถนำมาใช้ได้มากมายทั้งของกินและของใช้ ต้นจากชอบขึ้นที่ดินเหนียวและมีน้ำขัง น้ำเป็นน้ำกร่อยและชอบขึ้นริมคลองไถ่ ๆ กับทะเล หรือที่เรียกว่า ปากแม่น้ำนั่นเอง ด้วยสภาพพื้นที่ที่เป็นปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเลของจังหวัดฉะเชิงเทรา ส่งผลให้มีป่าจากเรียงรายตลอดสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง ในสมัยก่อนนั้น ต้นจากมีทั้งที่คนตั้งใจจะปลูกขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์และที่ขึ้นมาเอง แต่ส่วนมากแล้วผู้คนจะนิยมปลูกกันมากกว่าเพราะว่า ต้นจากนั้นมีประโยชน์มาก สามารถใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน อีกทั้งไม่ต้องปลูกเพิ่มเพราะต้นจากสามารถแพร่ขยายพันธุ์ได้เองโดยธรรมชาติ

1. บริบทของพื้นที่

จังหวัดฉะเชิงเทรามีแม่น้ำที่สำคัญไหลผ่าน คือ แม่น้ำบางปะกง ซึ่งเป็นแม่น้ำที่ยาวที่สุดของภาคตะวันออก ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาชันกำแพง และเทือกเขาฉันทบุรีไหลผ่านจังหวัดสระแก้วและปราจีนบุรี เรียกว่า “แม่น้ำปราจีนบุรี และแม่น้ำนครนายก” ซึ่งมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาในอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ไหลมารวมกันที่อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา แล้วเรียกชื่อใหม่ว่า “แม่น้ำบางปะกง” แล้วไหลลงสู่อ่าวไทยระหว่างอำเภอบางปะกง

จังหวัดฉะเชิงเทรากับอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี แม่น้ำบางปะกง นับเป็นแม่น้ำที่สำคัญที่สุดของภาคตะวันออก ไหลผ่านหลายอำเภอในจังหวัดฉะเชิงเทรา คือ อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอกองเขื่อน อำเภอบางคล้า อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา อำเภอบ้านโพธิ์ และอำเภอบางปะกง ดินในลุ่มน้ำบางปะกงเป็นดินร่วน เหมาะแก่การเพาะปลูกมากที่สุด ตอนกลางและตอนปลายของลุ่มน้ำเป็นแหล่งชุมชนเกษตรกรรม

ป่าชายเลนอยู่ในเขตอำเภอบางปะกงและอำเภอบ้านโพธิ์ บางครั้งเรียกว่า ป่าเลน น้ำเค็ม หรือป่าโกงกาง มีพันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ แสม โกงกาง ลำแพน ตะบูน และต้นจาก และมีไม้พุ่มขนาดเล็ก เช่น เหงือกปลาหมอ สาบเสือ และเถาว์วัลย์ ขึ้นอยู่ทั่วไป ด้วยสภาพพื้นที่ที่เป็นปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเล ส่งผลให้มีป่าจากเรียงรายตลอดสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง

ภาพที่ 2 ป่าจากชายฝั่งแม่น้ำบางปะกง

2. การใช้ประโยชน์ต้นจาก

ต้นจากสามารถใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วนและหลากหลายทั้งของกินและของใช้ อีกทั้งไม่ต้องปลูกเพิ่มเพราะจากสามารถแพร่ขยายพันธุ์ได้เองโดยธรรมชาติ

การใช้ประโยชน์พอนจาก

พอนจาก” เป็นส่วนของโคนกาบใบที่อ้วนใหญ่ ภายในมีโพรงอากาศทำให้สามารถลอยน้ำได้ดี เด็ก ๆ จะนำมาทำเป็นท่อนสำหรับเกะเวลาว่ายน้ำเพื่อไม่ให้จม หรือจะนำไม้มาเสียบไว้ด้านซ้ายขวาของพอนจากเพื่อให้เป็นด้ามจับของท่อนเวลาว่ายน้ำ นอกจากนี้ยังสามารถนำพอนจากมาทำเป็นกระทงหรือของเล่นต่าง ๆ มากมาย ทั้งเรือ ปืน หรือดาบ เป็นต้น

ภาพที่ 3 พอนจาก

การใช้ประโยชน์ใบจาก

“ใบจาก” มีลักษณะเป็นใบเดี่ยวแบบขนนก ยาวประมาณ 3 - 9 เมตร แตกกอกโดยรอบจากลำต้น ใน 1 ลำต้นจะมีใบประมาณ 4 - 8 ใบ ก้านใบมีลักษณะอวบใหญ่ เรียก “พงจากหรือทางจาก” โดยเฉพาะส่วนโคนก้านใบที่เรียกว่า “พอนจาก” เชื่อว่าเป็นแหล่งสร้างและกักเก็บน้ำหวานของจาก ก้านใบประกอบด้วยใบย่อย เรียกว่า “ทางจาก” ประมาณ 30 - 40 ใบ ใบย่อยมีลักษณะเรียวยาวคล้ายใบมะพร้าว แต่ขนาดใบกว้างกว่า ยาวประมาณ 1 - 1.5 เมตร ใบที่แก่แล้วจะทิ้งใบย่อยเหลือเฉพาะก้านใบจนก้านใบแห้งเหี่ยวและค่อย ๆ หักไปคงเหลือเป็นลักษณะรอยหักไว้กับลำต้น

การใช้ประโยชน์ใบจาก (ใบที่ทำดับจาก)

ใบจากที่แก่จัด นำมาทำดับจากเนื่องจากดับจากถูกนำไปใช้ประโยชน์ในหลากหลายรูปแบบ เช่น ที่พักอาศัย เพิงพักสำหรับขายของ ทำซุ้มริสอร์ท โรงเรือนเพาะเห็ด ร้านอาหาร ทำฝาเล้าไก่ ทำหลังคาโรงเรือนเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

ภาพที่ 4 วิธีการเย็บดับจาก

การใช้ประโยชน์ใบจาก (ใบนึ่งทำขนมจาก)

ในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา มีการนำใบจาก (ใบนึ่ง) มาใช้ประโยชน์ โดยนำมาทำ “ขนมจาก” โดยนำใบจากที่ค่อนข้างแก่มาตัดด้านหัวและปลายให้ได้ขนาดพอเหมาะ เช็ดทำความสะอาดใบจากให้สะอาดและแห้ง จากนั้นนำใบจากมาเกยซ้อนทับครึ่งใบ ตักแป้งขนมประมาณ 1 ช้อนโต๊ะใส่ลงไป เคลี่ยไปตามแนวของใบจาก ปิดห่อ กลัดด้านบนหัวและปลายด้วยไม้กลัดที่ทำจากก้านจากหรือก้านมะพร้าว นำไปวางบนราวไฟที่เตรียมอย่าง ปิ้งไฟอ่อน กลับด้านไปมาจนสุกพร้อมรับประทาน

ภาพที่ 5 วิธีการห่อและปิ้งขนมจาก

การใช้ประโยชน์ใบจากอ่อนหรือยอดจาก (ทำมวนยาสูบ)

ยอดจาก คือ ใบจากอ่อนที่ยังห่อตัวไม่แผ่ออก วิธีทำใบจากสำหรับมวนยาสูบนั้น จะใช้วิธีการเลือกยอดจากที่ยังห่อตัวไม่แผ่ออก ตัดออกจากกอ สับใบออกจากยอด เริ่มจากโคนยอดไปหาปลายยอด สับครึ่งหนึ่งดึงใบออกใบหนึ่ง จนกระทั่งเกือบถึงปลายยอดจึงหยุด เพราะปลายยอดใบสั้นเล็กขาดคุณภาพ นำก้านใบออกจากใบจากอ่อน จากนั้นนำไปตากแดดจนแห้ง ถ้าแดดดีใช้เวลาประมาณ 2 วัน หลังจากนั้นเก็บรวมไว้เป็นมัด ๆ พร้อมทั้งจะการใช้การได้ทันที

ภาพที่ 6 วิธีการพับใบจากอ่อนแห้งสำหรับทำมวนยาสูบ

การใช้ประโยชน์ใบจากอ่อนหรือยอดจาก (ทำข้าวต้มมัด)

ยอดจาก หรือ ใบจากอ่อน สามารถนำมาเป็นวัสดุในการห่อข้าวต้มมัด

ภาพที่ 7 ข้าวต้มมัดพร้อมรับประทาน

การใช้ประโยชน์ดอกจาก (ต้ม/ซूप/แกงส้ม/แกงคั่ว)

ดอกจากที่ยังอ่อน สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น ต้มจืดน้ำพริก ซุป ดอกจาก (แทนหน่อไม้) แกงส้ม แกงคั่ว เป็นต้น

ภาพที่ 8 ดอกจากอ่อน

การใช้ประโยชน์ก้านดอกจาก (เส้าสารพัดประโยชน์/ไม้เกาหลัง)

ก้านของดอกจาก มีลักษณะเป็นเส้นใย คล้ายๆเปลือกชั้นในของมะพร้าว สามารถนำมาทำเป็น เส้าสารพัดประโยชน์ได้

ภาพที่ 9 เส้าสารพัดประโยชน์

การใช้ประโยชน์ผลจาก (ลูกจากลอยแก้ว)

ผลจากมีลักษณะอัดรวมกันแน่นบริเวณส่วนปลายก้านดอก เรียกว่า ทะลาย หรือ โหม่งจาก ผลมีลักษณะใหญ่ที่หัวผล และเล็กที่ปลายผล ด้านในผลกลวงมีน้ำ ซึ่งจะพบได้ ขณะที่ผลยังอ่อน ถือเป็นระยะที่เหมาะสมสำหรับนำมารับประทาน

ภาพที่ 10 ลูกจากลอยแก้ว

การใช้ประโยชน์เปลือกผลจาก (ปุย/เชื้อเพลิง)

เปลือกผลจาก สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น ทำปุย เชื้อเพลิง
นวัตกรรมสิ่งประดิษฐ์ (ที่เหยียบฝ่าเท้าบำบัด) เป็นต้น

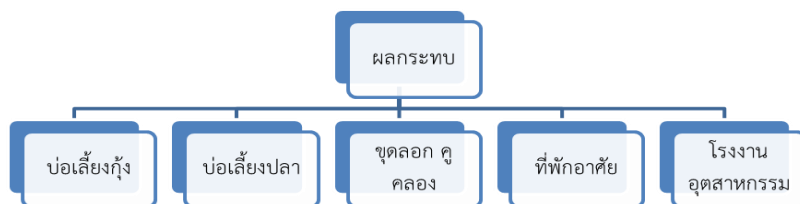
ภาพที่ 11 เปลือกผลจาก

3. ข้อดีของป่าจาก

ต้นจากสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้มากมายทั้งของกินและของใช้ อีกทั้งไม่ต้อง
ปลูกเพิ่ม เพราะจากสามารถแพร่ขยายพันธุ์ได้เองโดยธรรมชาติ นอกจากนี้จากยังสามารถ
นำมาใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน ทั้งส่วนใบ ส่วนดอก และส่วนผล ดังนั้นอาชีพคนทำจากจึงไม่ต้อง
ลงทุน มีแต่ลงแรงในการประกอบอาชีพ ทั้งนี้ที่ดินที่มีป่าจากขึ้นจะมีเนื้อที่ดินที่ยื่นออกมาใน
แม่น้ำทำให้มีที่ดินเพิ่มขึ้น

4. ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อป่าจาก

ปัจจุบันแนวโน้มพื้นที่ป่าจากในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราเริ่มลดจำนวนลงเรื่อย ๆ
โดยเฉพาะป่าจากที่มีลักษณะเป็นแปลงขนาดใหญ่ เนื่องจากมีกลุ่มนายทุนมากว่านซื้อพื้นที่เพื่อ
ใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น ทำบ่อเลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา ที่พักอาศัย โรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น
คงเหลือไว้แต่เฉพาะตามแนวลำคลองสาขาซึ่งบางครั้งมักถูกทำลายด้วยการขุดลอก คู คลอง

ภาพที่ 12 ผลกระทบของป่าจาก

5. คุณค่าด้านนิเวศวิทยา และสิ่งแวดล้อม

สำหรับลุ่มน้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ป่าจากมักจะเป็นแนวชายฝั่งให้กับฝั่งที่มีดินยื่นงอกลงไปแม่น้ำ ในป่าจากจะมีพรรณไม้ชายเลนอื่น ๆ ขึ้นแทรก เช่น แสม ลำพู อยู่ในชั้นนอก ส่วนชั้นในจะมีตะบูน พังกา หัวสุม (คลักหรือขลักหรือประสัก) ปอทะเล เหงือกปลาหมอ ลูย รั้งกะแท้ และอื่น ๆ ส่วนแนวชายฝั่งที่เป็นฝั่งดินพัง เดิมจะมีพรรณไม้ชายเลนเช่นเดียวกันแต่ถูกน้ำกัดเซาะ พังทลายลงน้ำไปหมดพร้อมกับดินชายฝั่ง เมื่อเวลาผ่านไปจึงดูราวกับไม่มีพรรณไม้ชายฝั่งเหมือนฝั่งตรงกันข้าม เรียกชายฝั่งที่มีดินยื่นออกไป และฝั่งที่พังทลายนี้ว่า ฝั่งแหลมและฝั่งคู้ ดังนั้นที่ดินที่มีป่าจากจะมีเนื้อที่ดินที่ยื่นออกมาในแม่น้ำ รวมทั้งการตัดจากมาเย็บตับจากเป็นรายได้ปีละหนึ่งครั้ง ก็เป็นสิ่งดึงดูดใจที่คนมักจะเลือกซื้อที่ดินที่มีป่าจากเป็นของแถม บ้านที่มีป่าจากแต่ไม่ทำจาก ก็จะทำให้คนมาเหมาตัดจากคิดราคากันเป็นปี ๆ คนที่มาเหมาตัดจากมักเป็นชาประจำต่อเนื่องกันมายาวนาน ต้นจากเป็นพรรณไม้ชายเลนที่ใช้ประโยชน์ได้ในทุก ๆ ส่วนเหมือนมะพร้าว ไม้ และกล้าย ทั้งยังมีคุณค่ากับระบบนิเวศวิทยาและชีวิตของคนริมน้ำ รวมถึงชาวชนบททั่ว ๆ ไปที่อาศัยอยู่ตามริมฟากฝั่งของแม่น้ำ

อภิปรายผล

ปัจจุบันในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรามีการใช้ประโยชน์จากต้นจาก แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) ประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัว ได้แก่ การนำไปจากมาทำตับจาก เพื่อบ่มหลังคาและห่อขนมจาก นำยอดจากสดมาใช้ห่อข้าวต้มมัด นำยอดจากแห้งมาใช้ทำมวนยาสูบ สอดคล้องกับ เฉลียว เรืองเดช ได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์จากใบจากของชาวภาคใต้ เช่น ใบจากอ่อนซึ่งได้มาจากส่วนยอดของต้นจากใช้ห่อหรือมวนยาสูบ ใบจากแก่ใช้เย็บเป็นตับจากสำหรับมุงหลังคาและกันฝน ผลจากอ่อนนำมาทำขนมหวาน เช่น ลูกจากลอยแก้ว เป็นต้น (เฉลียว เรืองเดช, 2542) สอดคล้องกับ นพรัตน์ บำรุงรักษ์ และนริศ แก้วสินวล ได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์ของต้นจากบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่าชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีการใช้ประโยชน์จากการนำเนื้อในผลจากมารับประทานเป็นขนมหวาน โดยการนำช่อดอกอ่อน มาประกอบอาหารเพื่อการบริโภค โดยการนำมารับประทานแทนผัก ใส่แกง หรือทำให้ร้อนจิ้มน้ำพริก เป็นต้น ก้านใบจากใช้ทำไม้กวาดหรือเชือกมัดสำหรับมุงหลังคา ก้านดอกจากทำเสื่อแฉ่งหรือไม้เกาหลัง (นพรัตน์ บำรุงรักษ์, 2544), (นริศ แก้วสินวล, 2539) และสอดคล้องกับ มยุรี พลวัฒน์ ได้กล่าวถึงการนำผลจากต้นจากของชาวบ้านตำบลย่านซื่อ อำเภอกันทรังษ์ จังหวัดตรัง โดยนำเนื้อลูกจากห่มมารับประทานสดหรือนำมาทำลูกจากเชื่อม เป็นต้น และ 2) ใช้ประโยชน์ในระดับครัวเรือน ได้แก่ ดอกจากอ่อนใช้ทำอาหาร เช่น ต้มจิ้มกับน้ำพริก ทำแกงส้ม ทำแกงควั่ว เป็นต้น (มยุรี พลวัฒน์, 2544) สอดคล้องกับ นพรัตน์ บำรุงรักษ์ และนริศ แก้วสินวล ได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์ของต้นจากบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า ชาวบ้านในพื้นที่

ลุ่มน้ำปากพนังมีการใช้ประโยชน์จากช่อดอก (นพรัตน์ บำรุงรักษ์, 2544), (นริศ แก้วสินวล, 2539) สอดคล้องกับ เฉลียว เรื่องเดช ได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์จากงวงจากหนุ่มของชาวภาคใต้ โดยชาวบ้านนำเอางวงจากหนุ่มมาใช้ทำสแปดแมลง ใช้ทำแปรงล้างกระบอกน้ำตาล เป็นต้น ผลจากอ่อนใช้ทำอาหาร เช่น แกงคั่วผลจากอ่อน เป็นต้น เปลือกผลจากใช้ทำปุ๋ยหรือเชื้อเพลิง เนื่องจากทุกส่วนของต้นจาก ทั้งส่วนใบ ส่วนดอก และส่วนผล สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้หลากหลายทั้งของกินและของใช้ อีกทั้งต้นจากสามารถแพร่ขยายพันธุ์ได้เอง โดยธรรมชาติ ไม่ต้องปลูกเพิ่ม ทำให้การประกอบอาชีพของคนทำจากไม่ต้องลงทุน มีแต่แรงงาน (เฉลียว เรื่องเดช, 2542)

ทั้งนี้ ด้วยบริบทของพื้นที่และสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้ปัจจุบันแนวโน้มพื้นที่ป่าจากในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราเริ่มลดจำนวนลงเรื่อย ๆ โดยเฉพาะป่าจากที่มีลักษณะเป็นแปลงขนาดใหญ่ เนื่องจากมีกลุ่มนายทุนมาซื้อพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น ทำบ่อเลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา เป็นต้น คงเหลือไว้แต่เฉพาะตามแนวลำคลองสาขา ซึ่งบางครั้งมักถูกทำลายด้วยการขุดลอก คู คลอง รวมทั้งกลุ่มคนที่นำต้นจากมาใช้ให้เกิดประโยชน์ มีแนวโน้มลดลงหรืออยู่ในวงจำกัด เนื่องจากเยาวชนรุ่นหลังไม่สนใจที่จะสืบสานงานต่อจากบรรพบุรุษ คงเหลือไว้แต่เพียงคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่ยังมองเห็นคุณค่าและนำต้นจากมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัว สอดคล้องกับ มยุรี พลวัฒน์ ได้กล่าวถึงการนำผลผลิตจากต้นจากมาใช้ให้เกิดประโยชน์ของชาวบ้านตำบลย่านซื่อ อำเภอกันทรังจังหวัดตรัง ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อสภาพพื้นที่ป่าจาก เช่น ผลกระทบต่อผู้ผลิต ผู้ผลิตมีเป้าหมายในการผลิตเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือรายได้โดยตรง มีการสร้างอาชีพก่อให้เกิดรายได้แก่ชาวบ้านในชุมชน ผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรม การดำเนินชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ สภาพความเป็นอยู่ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่มีความเป็นอยู่ประจำวันโดยอาศัยธรรมชาติไปเรื่อย ๆ เป็นชีวิตที่ต้องทำงานแข่งขันกับเวลาเพื่อให้ได้ผลผลิตตามความต้องการของลูกค้า และผลกระทบด้านสภาพแวดล้อม ในการนำต้นจากมาเป็นวัสดุในการผลิตของชาวบ้าน จึงต้องมีการรักษาดูแลต้นจากที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และมีการปลูกเพิ่มขึ้นเพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการของผลผลิต (มยุรี พลวัฒน์, 2544) นอกจากนี้ป่าจากยังใช้ประโยชน์ในด้านการประมง จับสัตว์มาเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน และมีศักยภาพในการอนุรักษ์ชายฝั่ง เนื่องจากการแตกกิ่งก่อยู่ตลอดเวลา ทำให้ต้นจากเจริญเติบโตและแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว ป่าจากช่วยรักษาดินลิ่งริมฝั่ง ช่วยลดความรุนแรงของการกระแทกจากคลื่นลมได้มาก และยังทำให้ตะกอนดินที่น้ำพัดพามาทับถมจนเกิดแผ่นดินงอกยื่นออกไปในทะเล

สรุป

วิถีชีวิตของชุมชนกับการใช้ประโยชน์ “ต้นจาก” ตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา มีความสัมพันธ์อยู่กับป่าจากมาตลอด โดยชาวบ้านจะนำส่วนต่าง ๆ ของต้นจากมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ผลผลิตที่ชาวบ้านสามารถยึดเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม เช่น การเย็บตับจากมุงหลังคา การทำขนมจาก การทำมวนยาสูบ เป็นต้น ส่งผลให้เกิดสภาพคล่องในทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ในอดีตการผลิตที่ใช้ประโยชน์จาก “ต้นจาก” มักเกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการสำหรับตนเอง ครอบครัว และเพื่อนบ้านบริเวณใกล้เคียงเท่านั้น จึงมีการผลิตในปริมาณน้อยแต่ปัจจุบันการผลิตขึ้นอยู่กับการต้องการของตลาด ลูกค้าส่วนใหญ่อยู่ในตัวจังหวัดและต่างจังหวัด ในการจำหน่ายผลผลิตส่วนใหญ่ชาวบ้านนำผลผลิตไปส่งให้ลูกค้าเอง เช่น มวนยาสูบจากใบจาก บางครั้งลูกค้ามารับเอง และบางรายมีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับสินค้าไปส่งให้ลูกค้าเอง เช่น ตับจากมุงหลังคา สำหรับผลกระทบที่เกิดขึ้นในการผลิต “ผลผลิตจากต้นจาก” ของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำบางปะกง ซึ่งจะเห็นได้ว่า ในอดีตชาวบ้านดำเนินชีวิตโดยพึ่งพาทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้เพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคอุปโภคในครัวเรือนเท่านั้น ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เนื่องจากความต้องการบริโภคเพิ่มมากขึ้นเพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการของสังคม จึงมีการเพิ่มผลผลิตขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น การนำใบจากมาทำขนมจาก ส่งผลให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มมากขึ้น เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติตามลุ่มน้ำบางปะกงชนิดอื่น ๆ เพื่อให้มีความหลากหลายต่อไป
2. ควรมีการศึกษาแนวทางในการอนุรักษ์ไม้ป่าชายเลนชนิดอื่น ๆ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติริมสองฟากฝั่งลุ่มน้ำบางปะกง
3. ควรมีการส่งเสริมการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิต “ผลผลิตจากต้นจาก” ให้เยาวชนในพื้นที่ได้เรียนรู้ เพื่อไม่ให้สูญหายไปตามกาลเวลา
4. ควรนำผลการศึกษาด้านผลผลิตจากต้นจาก เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีคุณค่าต่อไป

เอกสารอ้างอิง

เฉลียว เรืองเดช. (2542). จาก: พีช. ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 4. มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: ธนาคารไทยพาณิชย์.

- นพรัตน์ บำรุงรักษ์. (2544). ต้นจาก: พืชเศรษฐกิจของป้าชายเลน. กรุงเทพมหานคร: เพ็ญฟ้าพรินต์ติ้ง.
- นริศ แก้วสีนวน. (2539). การจัดการป่าจาก : กรณีศึกษา ตำบลขนานนก อำเภอกันตัง จังหวัด นครศรีธรรมราช. ใน วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- มยุรี พลวัฒน์. (2544). ศึกษาผลผลิตจากต้นจากของชาวบ้านตำบลย่านซื่อ อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- สุรินทร์ สุวรรณรัตน์. (2558). จากพืชมหัศจรรย์ที่บ้านขนานนก. นครศรีธรรมราช: ดีชัย.
- อมร ต้นสุตะพานิช. (2554). วันวานของบางกรูด. กรุงเทพมหานคร: สวนอักษร.
- Pitchayasinee Ariyatanakatawong et al. (2017). Assessment of Nipa Palm using GIS: A Case Study in Bangpakong River, Thailand. International Journal of Advances in Science, Engineering and Technology (IJASEAT), 5(2), 45-48.